

Recensie

IMMANUEL KANT EN HET RODE JURKJE

Lamia Berrada-Berca, *Kant et la petite robe rouge*. Ciboure, La cheminante, 2016, 144 p., ISBN 9782371270411, €9.50

Op een manier die bijna verdacht eenvoudig is, weet Lamia Berrada-Berca in *Kant et la petite robe rouge* enkele merkwaardigheden van de kantiaanse ethiek bloot te leggen. Je kan deze roman zonder enige twijfel in een drietal uur uitlezen en terug naast je neerleggen als betrof het een aloude feministische *Bildungsroman*. Het plot is eenvoudig: ergens in een onbekende Franse grootstad ontdekt een jonge, pasgetrouwde moslima de weg naar ‘de vrijheid’. Mooi is echter vooral hoe enkele specificiteiten van het narratief boven het verhaal zelf, dat inderdaad een proces van *Bildung* behelst, weten uit te stijgen. Zo zijn er minstens twee momenten, twee objecten eigenlijk, die tot een filosofische bespreking nopen: (i) een rood jurkje, en (ii) een tekst van Immanuel Kant.

Primo. Het kan geen toeval zijn dat de onvrije hoofdpersoon zichzelf pas dan op het spoor van de autonomie weet te plaatsen wanneer ze overgeleverd wordt aan een obsessieve, op een specifiek object gerichte begeerte. Kant hangt de rode draad van zijn morele denken namelijk op aan het spanningsveld tussen, enerzijds, de rede als universeel wetgevend vermogen en, anderzijds, de onvermijdelijke opname van contingente prikkelingen op het niveau van de zintuiglijkheid. Voor Kant kan de mens zich pas op het domein van de rede, van de ethiek, begeven, wanneer er confrontatie is met een initieel onbegrijpelijke, precies daardoor aangrijpende zintuiglijke verschijning.

Dit heeft te maken met wat Kant in de *Kritik der reinen Vernunft* de ‘epigenese van de rede’ heeft genoemd — net zoals de categorieën van het verstand geenszins in onze geest ‘klaarliggen’, is er geen moreel systeem dat zit te ‘wachten’ om toegepast te worden. Het is net andersom: slechts de confrontatie met zintuiglijke, contingente verschijningen — daartoe behoren ook de lusten van het eigen lichaam, zoals obsessieve begeertes — noopt tot de aanwending van een daaraan volslagen heteroog vermogen. Dat vermogen is, in dit geval, de rede.

Zodoende begrijp ik het innerlijke gevecht van de boerka-dragende hoofdpersoon ten aanzien van het door haar zo gegeerde rode jurkje, uitgestald in de étalage van de winkel waar ze dagelijks passeert, als een rechtstreekse instantiatie van dit epigenetische spanningsveld. In deze roman worden de morele vragen gesteld in isolatie van de gevestigde ethische systemen, wat toont dat eenieders ware morele kaliber pas tot uiting komt wanneer elke kans van een ‘op toepassing wachtend’ systeem is verkeken. Hierin ligt in elk geval *een* kern van het ‘Sapere aude!’, van het *zelf* durven denken.

Secundo. Tegen het einde van het verhaal komt op mysterieuze wijze een welbepaalde tekst in de handen van onze ongeletterde hoofdpersoon. Het gaat om Kants befaamde essay, getiteld: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (hetgeen deels, en in combinatie met enkele andere verlichtingsteksten, in Berrada-Berca's roman als bijlage werd opgenomen). Reeds enigszins ontvankelijk gemaakt om buiten de krijtlijnen van haar welomlijnde denkwereld te durven stappen — ik verwijs naar haar innerlijke overgave aan het immer lonkende rode jurkje — blijkt ook de intrusie vanwege niemand minder dan Immanuel Kant betekenis te hebben. Op dit punt wordt de roman vrij multi-interpretabel, en mijn analyse is wellicht daarom slechts singulier gegrond. Toch is het opvallend dat Berrada-Berca net deze tekst uitgekozen heeft, nota bene een moreel traktaat dat ogenschijnlijk weinig van doen heeft met Kants zogenaamd universele plichtenethiek. Wel ja, zo zou in elk geval de klok luiden van enkele interpretaties van Kants plichtenethiek van Categorische Imperatieven, interpretaties die soms veel weghebben van het hierboven beschreven 'wachtende' morele systeem. Heel vaak wordt Kants 'praktische filosofie' immers gelezen als in eerste instantie gericht op een loutere *toepassing* van morele principes op concrete handelingssituaties.

De *durf* om te denken, om *zelf* te denken, die in Kants essay op het spel staat, lijkt in eerste instantie inderdaad enorm te verschillen van een ethiek van onbetwistbare en universeel geldende plichten. Berrada-Berca's proza leert echter dat de manier waarop Kant een plichtenethiek van categorische imperatieven heeft opgebouwd potentieel waardeloos is als men zijn interpretatie van het 'Sapere Aude!' niet in rekening brengt. De universeel geldende morele wet is dan niets waard, als ze niet telkens singulier gegrond en ingevuld kan worden. Het zelf durven denken treedt hier met andere woorden op als mogelijkheidsvoorwaarde van welk ethisch systeem dan ook dat enige aanspraak op geldigheid wil maken. Geen loutere toepassingskwestie dus.

Het is nu net de heteronome, dus in kantiaanse zin problematische overgave aan het rode jurkje die ervoor zorgt dat onze hoofdpersoon de singuliere basis (Sapere aude!) van elke ethiek durft te erkennen. Dit lezen we bijvoorbeeld hier:

La robe, quand elle est sur le lit, est encore plus rouge qu'elle ne l'imaginait, bizarrement. Mais le décolleté, la ligne près du corps, la fluidité du tissu l'enchantent.

Une robe est une forme d'idée.

Une vision du monde.

Un grand désir d'être.

Une façon d'exprimer sa liberté à même le corps : voilà ce que cette robe au tissu si différent du gros drap grossier de tergal qui l'enveloppe habituellement incarne aux yeux de la jeune femme.

Mais encore faut-il la porter... La liberté ne se range pas au placard, elle s'affiche. (p. 75)

Deze singuliere gedachte, die blijvend moed vergt, laat haar toe vraagtekens te plaatsen bij het ogenschijnlijk anti-singuliere morele systeem dat haar leven leidt. De conclusies die ze na haar lectuur van *Was ist Aufklärung* (met behulp van haar dochter) over dit morele systeem trekt, dat nu toevallig het islamitische is, laat ik in het midden. Aan de horizon staat in elk geval het inzicht dat de Categorische Imperatief, en hiermee elke plichtenethiek, hoezeer ook ingelaten met universele geldigheid, pas via een singulier denken bestaansrecht heeft. Dat dit inzicht voor onze hoofdpersoon *durf* heeft gevraagd, staat buiten kijf — van haar moreel kaliber heb ik wel poolshoogte.

Anders bekeken laat Kant *et la petite robe rouge* ook de ruimte open voor de gedachte dat een ethiek die universele wetmatigheid op het spoor is geenszins tegenstrijdig moet worden geacht met de noodzakelijke singulariteit van elke morele, redelijke overweging. De singuliere kritische noot van de hoofdpersoon bij de islamitische morele code, een code die inderdaad op universele geldigheid aanspraak maakt, hoeft dus geen staking te betekenen van een streven naar universele wetmatigheid *tout court*.

Precies op die manier verbindt Kant in 1786, in *Was heißt: Sich im Denken orientieren*, de universaliteit van de Categorische Imperatief met de singulariteit van Verlichting:

Sich seiner eigenen Vernunft bedienen, will nichts weiter sagen, als bei allem dem, was man annehmen soll, sich selbst fragen: ob man es wohl thunlich finde, den Grund, warum man etwas annimmt, oder auch die Regel, die aus dem, was man annimmt, folgt, zum allgemeinen Grundsatz seines Vernunftgebrauchs zu machen (Gesammelte Schriften, Band 8, p. 146).

Zichzelf van de eigen rede bedienen, betekent niets anders dan dat men ten aanzien van alles waarvan men wordt verondersteld het aan te nemen, de vraag stelt of het doenbaar is de grond op basis waarvan men het aanneemt, of de regel die uit die grond volgt, tot een algemene wet van het eigen rede-gebruik te maken [eigen vertaling].

In deze pandemische tijden is dit in inzicht van Kant wellicht des te pertinenter. Zij die menen zelf, singulier, te denken: leef niet in de waan hiermee vrijgesteld te zijn van de Categorische Imperatief. Zij die menen universele geldigheid op het spoor te zijn: wees op uw hoede voor het verleidelijke denken en handelen in naam van iedereen.

Levi HAECK (Gent)